

RÉFI ATTILA**Az MSZMP bomlási folyamata a párt és tagjai viszonya tükrében¹ (1985–1989)**

1989. október 8-án a Magyar Szocialista Munkáspárt XIV., egyben utolsó kongresszusán hozott állásfoglalással, amely az átfogó és gyökeres társadalmi, gazdasági és politikai megújulás feltételeként új párt alakításáról határozott, az MSZMP mint állampárt története véget ért.² Ez persze nehéz és hosszú folyamat következménye volt, amely valahol az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején kezdődött. Az 1956-os forradalom utáni megtorlásokat követő konszolidáció nyomában fokozatosan megszilárdult társadalmi és gazdasági egyensúly, a sokak által ma is nosztalgijával kísért kádári „jóléti szocializmus” alapjai ugyanis akkor kezdtek megrendülni. A gazdasági fejlődésnek a GDP növekedésében tetten érhető üteme már az 1970-es évtized közepén megtorpant, és fokozatosan lassult.³ A társadalom széles rétegei egyelőre ezt nem érzékelték, a párt és az ország vezetése viszont már korán szembesült vele. A válságkezelő intézkedések mellett már az 1970-es évek végén megkezdődött, majd a következő évtizedben folytatódott a gazdaságnak a szocializmus keretei között egyedülálló, a piac törvényeit egyre inkább szem előtt tartó szerkezeti és működési átalakítása is.

Mindez azonban nem érte el a kívánt hatást, és a megszokott életszínvonal fenntartására való törekvés, valamint a külkereskedelmi deficit és

¹ Tanulmányom a Politikatörténeti Alapítvány támogatásával, az MTA–ELTE Pártok, pártrendszerek, parlamentarizmus kutatócsoport munkájának keretében készült.

² Lásd A XIV. kongresszus állásfoglalása a Magyar Szocialista Párttól (1989. október 7.) In: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985–1989*. Összeállította és szerkesztette: Vass Henrik. Interart Stúdió, Budapest, 1994. 646.

³ A KSH adatai alapján 1976-tól kezdődően, néhány évtől eltekintve a bruttó hazai termék (GDP) éves növekedése rendre alatta maradt az előző esztendeinek. Lásd *Magyarország népessége és gazdasága: múlt és jelen*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996. 98.

a kismértékű pozitív elmozdulások ellenére továbbra is aránytalan szerkezetű gazdaság veszteségeinek fedezése következtében egyre fokozódott az ország eladósodása. Ez szükségszerűen újabb gazdasági megszorításokhoz vezetett. A rendszernek mindazonáltal, különböző kedvezmények révén, ideig-óráig még sikerült megőriznie a társadalmi és a politikai egyensúlyt.⁴

Az egyensúlyi helyzet megbomlása felé mutató jelek azonban már az 1980-as évtized elején is megnyilvánultak, ami nem került el a pártvezetés figyelmét sem. Kiderül ez például abból az 1983. szeptember 27-i keltezésű tájékoztató jelentésből is, amely az Agitációs és Propaganda Bizottság számára készült.⁵ Szerzői megállapították, hogy megélnékültek a viták a szocialista rendszer kérdéseiről, a szocializmusról alkotott felfogás átalakulóban van, sok vonatkozásban ellentmondásos, illetve korosztályonként és társadalmi rétegenként is eltérőek a sajátosságai. Konkrétan a fiatalokkal kapcsolatosan hangsúlyozták, hogy körükből sokan nem bíznak a szocialista országok erejében. A jelentésírók elismerték, hogy a szocializmusról alkotott, részben idealizált, sőt illuzórikus kép – amelynek kialakításáért a jelentés szerint is nagy részben a pártot terhelte a felelősség – és a kor valósága között eltérések és ellentmondások állnak fenn, ami sokakban zavarokat és elbizonytalanodást okozott. A fejlett tőkés országok műszaki és gazdasági előrehaladásának, fogyasztási színvonalának ismerete sokakban megkérdőjelezi a szocialista társadalmi rendszer fölényének belátható történelmi realizálását – mondták –, és ezek a személyek ennek tükrében kritizálják a fejlődés ütemét, amely számos területen elmarad a szükségestől ütemét.⁶

Megállapították továbbá: „A gazdasági folyamatok társadalmi, politikai és ideológiai összefüggéseit, konzekvenciáit a propaganda nem világította meg elég kezdeményezően és egyértelműen [...] A gazdaságunkban alkalmazott új kezdeményezések, módszerek beillesztése a politikai és az ideológiai gondolkodásba nem mindig történt meg időben, s ez zavart okozott az intézkedések fogadtatásában, támogatásában.”⁷ Vagyis, ahogy ma mondanánk, nem kommunikálták megfelelően a reformintézkedéseket.

Legvégül további neuralgikus pontként megemlítették a történelem, különösen a közelmúlt eseményei iránt megnyilvánuló fokozott érdeklődést; ennek kapcsán megjegyezték: „Jelentkeztek egyes történelmi események

⁴ Lásd ROMSICS Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Prohászka Imre fotóival. Rubicon-ház, Budapest, 2003. 22.

⁵ Tájékoztató jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottságnak az 1982/1983. évi pártoktatás tapasztalatairól. (1983. szeptember 27.) Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) M-KS 288. f. 41/415. ó. e. 3–12.

⁶ Uo. 5–9.

⁷ Uo. 6.

és periódusok különböző szempontú át- és újraértékelésére utaló kísérletek is.” Azt, hogy pontosan mely történésekről van szó, persze nem részletezték, de gyanítható, hogy 1956 kiemelt helyen szerepel közöttük. A történelmi kérdések kapcsán elismerték, hogy „propagandánk nem tanúsított kellő érzékenységet a valós nemzeti problémák iránt [...] még nem tudta eléggé mai, konkrét tartalommal megtölteni a szocialista hazafiság eszméjét”.⁸

Az évtized közepétől a helyzet tovább romlott. Már 1986 végére nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a gazdaságpolitika, amelyet alig egy évvel korábban, a XIII. kongresszuson a fejlődés gyorsításának jegyében hirdettek meg, tarthatatlan.⁹ A gazdasági válság elmélyülése lassan az életkörülményekben is érezhető lett, s természetesen negatívan hatott a társadalom hangulatára is, amelynek a rendszerhez és a párthoz való viszonya kezdett átalakulni.

Mindez változásokat indított el a rendszerhez elvileg leglojálisabb társadalmi csoport, a párttagság körében is; az ő viszonyuk is módosult az MSZMP-hez. Legszenbetűnőbben talán a párt taglétszámának alakulásában érhetjük ezt tetten. Míg ugyanis az MSZMP tagjainak száma 1957-től három évtizeden át, ha csökkenő intenzitással is, de folyamatosan emelkedett, addig 1987-től a növekedést csökkenés váltotta fel.¹⁰

Az, hogy éppen 1987-től kezdett csökkenni a párttagság létszáma, nemcsak a sokasodó problémáknak, hanem annak is betudható, hogy az év második felében megkezdődött a tagkönyvcserének nevezett eseménysorozat. Ez nem csupán egyszeri adminisztratív aktus volt, hanem a párt belső életének fontos eseménye: a párttagsági könyvek tényleges cseréje előtt ugyanis beszélgetéseket folytattak az egyes párttagokkal, s ezek során igyekeztek felmérni a tagság véleményét a pártról, a pártban végzett munkáról és az adott politikai helyzetről. Az így keletkezett dokumentumok kiváló forrásul szolgálnak a párttagság és a már igencsak roskadozó, de egyre inkább megújulásra törekvő állampárt korántsem problémamentes viszonyának megismeréséhez.

A tagkönyvcseré során lezajlott eszmecserek tapasztalatainak vizsgálata előtt érdemes felidézni azt is, hogy ezek a dokumentumok milyen társadalmi-politikai közegben születtek meg.

⁸ Uo. 7.

⁹ Lásd RIPP Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006. 21.

¹⁰ Lásd Tények és adatok a tagkönyvcseré tapasztalatairól. *Népszabadság*, 1988. szeptember 28. 3. – Az MSZMP taglétszáma 1957 és 1971 között évente 4–5%-al emelkedett, 1972 után a növekedés üteme a felvétel korlátozására hozott intézkedések következtében csökkent. Majd a gazdasági problémák megjelenésének időszakában, 1980-tól ugyan még tovább mérséklődött, de a növekedés 1987-ig így is folyamatos volt, ennek köszönhetően a párt létszáma 1986. december 31-re elérte a csúcst, a 883 131 főt.

A tagkönyvcseréről rendelkező 1987. június 23-i KB-ülésem egyéb, lényegesen nagyobb horderejű, elsősorban személyi kérdésekben megnyilvánuló döntések is születtek. Ezek szerves folytatásaként az Országgyűlés június 25–26-án Grósz Károlyt választotta miniszterelnöknek, aki a párton belül határozott és lendületes politikával, és a gazdasági reformok, a Nyugat felé nyitás meghirdetésével állt a fiatalítást és ésszerűsítést kívánók élére, valamint a tömegkommunikáció felhasználásával átvette a politikai kezdeményezést.¹¹

Közben a politika hivatalos irányvonalától eltérő, nagy hatású megnyilatkozások és események is történtek. Így még 1987 nyarán megjelent három, a társadalom politikai tudatában és a közgondolkodásban alapvető változásokat elindító társadalomkritikai elemzés és program: a *Fordulat és reform*, a *Reform és demokrácia*, valamint a *Társadalmi Szerződés*.¹² Szeptemberben pedig Lakitelken megalakult a Magyar Demokrata Fórum. Mindez egyértelműen jelezte, hogy új korszak kezdődött, amelyet – elfogadva Bihari Mihály periodizációját, aki három szakaszra osztja a rendszerváltás folyamatát – már a rendszerváltás első szakaszának tekinthetünk. Bihari korszakolása szerint ez a szakasz 1987 őszétől 1988. május végéig, az MSZMP országos pártértekezletéig tartott.¹³ Ebben az időszakban folytak tehát a beszélgetések is a párttagokkal.

*

A párttagsági könyvek cseréjére a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1987. június 23-i határozata alapján került sor. Ez, valamint a Titkárság útmutatója részletesen előírta a szervezeti és politikai előkészítés, lebonyolítás feladatait is. Ezek alapján a végrehajtás a következő ütemezés szerint zajlott: 1987. szeptember végéig a pártbizottságok, illetve pártvezetőségek ülésein közölték a Központi Bizottság határozatát, és megalkották a végrehajtás részletes helyi intézkedési tervét. Októberben pedig alapszervezeti taggyűléseken ismertették a KB levelét, és előterjesztették a tagkönyvcserével kapcsolatos feladataikat tartalmazó intézkedési terveket, amelyeknek a következőket kellett tartalmazniuk:

¹¹ LENGYEL László: A kádári párt bukása. Az utódlási harc. *Rubicon*, 1998/1. 41.

¹² A fenti politikai programokat lásd M. Kiss József–VIDA István (szerk.): *Magyarországi pártprogramok 1988–1990*. ELTE–Eötvös Kiadó, Budapest, 2005.

¹³ Lásd BIHARI Mihály: A magyarországi rendszerváltás. Az átmenet magyar útja. Összefoglaló értékelés. *Rubicon*, 2004/5–6. 12.

- a beszélgető csoportok összetétele; az egyes csoportok kikkel beszélgetnek;
- a párttagokkal folytatandó egyéni beszélgetések időrendi ütemezése;
- a titkárral és a vezetőség tagjaival folytatott beszélgetés időpontja (ezt az irányító pártszervvel kellett egyeztetni);
- a beszélgetéseken szerzett tapasztalatok összegezésének és értékelésének módja;
- a beszélgetések tapasztalatait összegező, valamint a kilépésekkel és a törlésekkel foglalkozó taggyűlés várható időpontja;
- a párttagsági könyvbe kerülő adatok egyeztetésével kapcsolatos feladatok.¹⁴

Az egyéni elbeszélgetéseket, a szükséges adategyeztetést 1987. november 1-jétől¹⁵ 1988. február végéig folytatták a párttagokkal. 1988. március végéig a pártalapszervezetek, június végéig pedig a pártvezetőségek és a pártbizottságok összegezték a beszélgetések tapasztalatait, és meghatározták az ezekből következő helyi tennivalókat. Novemberben adták át az új tagkönyveket a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának 70. évfordulójához kapcsolódóan. Végezetül a tagkönyvcseré végrehajtásáról és politikai tapasztalatairól szóló tájékoztatást 1988 végéig kellett a Központi Bizottság Párt- és Tömegszervezetek Osztályára benyújtani.¹⁶

A tagkönyvcseréért mindenütt a Párt- és Tömegszervezetek Osztálya, illetve a párt belső életével foglalkozó munkatársak voltak a közvetlen felelősök, de a végrehajtásba az egész apparátust és a függetlenített pártmunkásokat¹⁷ is be kellett vonni.

A tagkönyvcseré végrehajtásának kérdéseiről a budapesti kerületi és a városi pártbizottságok eligazításokat tartottak a pártbizottsági, pártvezetőségi és alapszervezeti titkároknak, majd ennek alapján az alapszervezeti titkárok készítették fel az alapszervezeti vezetőségi tagokat. A függetlenített pártmunkásokat szintén egységes eligazításon készítették fel a tagsági könyvek cseréjével kapcsolatos tennivalókra.¹⁸

¹⁴ Az ütemezésre vonatkozóan lásd A Központi Bizottság 1987. június 23-i határozata a párttagsági könyvek cseréjéről. *Pártélet*, 1987/8–9. 4.; Útmutató a párttagsági könyvek cseréjének szervezeti előkészítésére és végrehajtására. MOL M-KS 288. f. 21/2. ó. e. (1987. június.) 121–122.

¹⁵ A források alapján ugyanakkor úgy tűnik, egyes helyeken már a hivatalos novemberi időpont előtt, októberben megkezdődtek az elbeszélgetések.

¹⁶ A Központi Bizottság 1987. június 23-i határozata. I. m. 4.

¹⁷ A pártpolitikai tevékenységet hivatásszerűen végző funkcionáriusok.

¹⁸ MOL M-KS 288. f. 21/2. ó. e. 121.

*

A tagkönyvcseréről szóló KB-határozat szerint minden párttaggal beszélgetni kellett az alapszervezetekben, s ez a véleménycsere a tagság 98–99%-ával meg is történt.¹⁹ Jobbára azok maradtak ki, akik hosszan tartó kórházi ápolásra szorultak, súlyos betegek voltak, vagy tartós távollét, munkahelyváltás akadályozta elérésüket.²⁰

A beszélgetőcsoportot a következő szempontok szerint állították össze: a kis létszámú, két- vagy három tagú vezetőséget választó alapszervezetekben a beszélgetést a vezetőség folytatta le; a nagyobb létszámú alapszervezetekben a vezetőség tagjaiból, valamint a pártcsoportbizalmiakból hoztak létre két-, illetve három tagú beszélgetőcsoportokat.²¹

Az átlagosan egy-két órás, de esetenként akár három óráig is eltartó²² beszélgetések során a párttagoknak el kellett mondaniuk észrevételeiket, javaslataikat a helyi és az országos kérdésekről, saját munkájukról. Véleményt kellett nyilvánítaniuk a párt vezető szerepének, egységének érvényesüléséről. Javaslattal kellett élniük továbbá a pártélet tartalmi kérdéseinek – a pártdemokráciának, a munkamódszernek, a szervezeti működésnek – a továbbfejlesztésére, számot kellett adniuk pártmegbízatusuk teljesítéséről, tapasztalataikról, végezetül szóvá teheték személyes gondjaikat, problémáikat is.²³

Már ebből is kitűnik, hogy a hivatalos frazeológia ellenére, amely ezeket az elbeszélgetéseket előszeretettel eszme- vagy véleménycsere névvel illette, ez inkább egyoldalúan a párttagok véleményének kikérése volt az MSZMP politikájáról. Tükrözi ezt a Budapesti Pártbizottság Párt- és Tömegszervezetek Osztályának feljegyzése is: „Az egyéni beszélgetéseket az alapszervezeti vezetőségek és aktivisták szervezeten hajtották végre. A beszélgetőcsoportok munkáját megnehezítette, hogy a gazdasági-társadalmi helyzet számos kérdésben bennük is bizonytalanságot keltett. Helyenként fellelhető volt tájékozatlanság is, így sok esetben

¹⁹ Tájékoztató jelentés a Politikai Bizottságnak a tagkönyvcserére előkészítését és az 1987. évi munkát tárgyaló beszámoló taggyűlések tapasztalatairól. (1988. április 8.) MOL M-KS 288. f. 21/1988/1. ő. e. 254.

²⁰ Jelentés a párttagokkal folytatott, a párttagsági könyvek cseréjét előkészítő egyéni elbeszélgetések tapasztalatairól. (1988. április 5.) MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ő. e. 213. és Összegzés a tagkönyvcserét megelőző beszélgetések tapasztalatairól és a tennivalókról. (1988. március 31.) MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ő. e. 238.

²¹ MOL M-KS 288. f. 21/2. ő. e. 120.

²² Jelentés a Politikai Bizottságnak a tagkönyvcseré során a párttagokkal folytatott beszélgetések eddigi tapasztalatairól. MOL M-KS 288. f. 21/2. ő. e. 15.

²³ MOL M-KS 288. f. 21/2. ő. e. 125.

nem vállalták a vitát, érvelést, a politikai meggyőzést. A tagság véleményének, megjegyzéseinek csak egyszerű összegzésére és továbbítására szorítottak.”²⁴ Vagy idézhetjük a Tolna megyei jelentést is, amely szerint „jelentős számban előfordult, hogy kellő felkészítés hiányában, vagy személyi alkalmatlanság miatt nem alakult ki tartalmas eszmecsere, hiányzott az érvelés, az agítálás, illetve a véleménynyilvánítás igénye”.²⁵

A beszélgetőcsoportoknak írásban kellett rögzíteniük a pártszervek és a pártszervezetek munkájáról mondott vélemények lényegét és a javaslatokat is, hogy azokat a tapasztalatok összegezésekor, az értékeléskor figyelembe lehessen venni.²⁶

Sajnos ezeket az egyéni elbeszéléteket rögzítő jegyzőkönyveket idáig nem sikerült fellelnünk.²⁷ Így a tartalmukról az összefoglaló jelentések alapján alkothatunk magunknak képet, az összefoglalók pedig csak közvetett információt nyújtanak, valószínűleg kozmetikázottak, és hangvételük a valóságosnál visszafogottabb.

Vizsgálatainkhoz jelenleg Baranya, Fejér, Heves, Komárom, Pest, Somogy, Szabolcs-Szatmár, Tolna és Zala, összesen tehát kilenc megye, továbbá a budapesti pártbizottság és a hadseregnél működő pártbizottság összegző jelentései, a KB Párt- és Tömegszervezetek Osztályának a Politikai Bizottság számára készített 1987. november 20-i és 1988. április 8-i tájékoztató jelentése, illetve a Központi Bizottságnak a tagkönyvcseré tapasztalatairól szóló 1988. szeptember 27-i határozata áll rendelkezésre.

Ezekben a jelentésekben a kibontakozó társadalmi-gazdasági átalakulás feszültségektől terhes időszakának problémái jelennek meg, ezekről kapunk keresztmetszetet az ekkor hozzávetőlegesen 850 000 párttag szemszögéből.²⁸ Joggal merül fel persze, hogy mennyire őszintén merték megfogalmazni a véleményüket, de úgy tűnik, sokan nem féltek kimondani, amit gondoltak, és ez még a valóságot szépítő jelentésekből is érződik. A sztereotip megfogalmazások szerint a beszélgetéseket nyílt és őszinte

²⁴ Tájékoztató a párttagsági könyvek cseréje időarányos tapasztalatairól. (1988. július 8.) Budapest Főváros Levéltára XXXV/1. a 4/797. 20–21.

²⁵ Tájékoztató a megyei pártbizottság 1987. július 9-i, a tagkönyvcseré lebonyolítására vonatkozó intézkedési tervének időarányos végrehajtásáról. (1988. március 31.) MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ő. e. 143.

²⁶ Lásd MOL M-KS 288. f. 21/2. ő. e. 126.

²⁷ Úgy tűnik, ez az iratanyag nem került sem a Magyar Országos Levéltár, sem a Politikatörténeti Intézet Levéltárának állományába.

²⁸ Az MSZMP pontos létszáma a tagkönyvcseré előtt, 1987. szeptember 30-án 878 658 fő volt, a beszélgetések lezárására, 1988. február 29-re azonban 844 046 főre csökkent. Lásd Tájékoztató a pártból kikerültekről a tagkönyvcseré időszakában. (1987. október 1.–1988. július 30.) (Számítógépes adatok alapján). MOL M-KS 288. f. 21/1988/1. ő. e. 3. számú melléklet. Adatok a párt taglétszámának alakulásáról. A számítógépes nyilvántartás alapján. 163.

légkör, valamint általában a kritikus, kevésbé az önkritikus véleményalkotás jellemezte. Kiemelték ugyanakkor, hogy a beszélgetésekből kicsengett az elért eredmények féltése, a felelősségérzet, a tenni akarás, de a tagság egyúttal gyorsabb és hatékonyabb intézkedéseket is sürgetett.²⁹

Azt még a KB-határozat is elismerte, hogy a beszélgetések tartalmát, hangvételét nagymértékben befolyásolta a romló közhangulat, amely elsősorban a pártot tette felelőssé a kialakult helyzetért. A jelentések többsége sem tagadta, hogy több helyen aggódó, várakozó, néhol türelmetlen és feszült volt a légkör. Elhangzottak szélsőséges, esetenként demagóg vélemények is, és ami még meglepőbb, gyakran a beszélgetést folytató tisztségviselők maguk is azonosultak ezekkel.³⁰

Az a tény, hogy még a felsőbb szinten készült, több szűrőn áthaladt jelentések is utaltak a kritikus, sőt nem ritkán szélsőséges megnyilvánulásokra, jelezte, hogy ezek előfordulása korántsem elszigetelt, hanem viszonylag általános jelenség volt. Berecz János ugyanis egy cikkében a hangulatjelentések készítésének módszertanáról szólva leírta, hogy az összefoglaló jelentésbe csak olyan megállapítások kerültek bele, amelyek a beérkezett jelentések közül legalább hatban előfordultak.³¹ Ennek analógiájára valószínűsíthető, hogy ez a tagkönyvcserre tapasztalatairól készített összgezések esetében sem volt másként.

*

Az elhangzott véleményeket megkísértem az előforduló legfontosabb témák, típusok szerint csoportosítani, jóllehet ez sok tekintetben önkényes, és nyilván más felosztás is elképzelhető lenne. Mindenesetre a legjellemzőbb témakörök a következők voltak:

1. A párt vezető szerepét, a társadalomra gyakorolt vonzerejét, a párt-egységet érintő vélemények.
2. A párt- és az állami vezetéssel kapcsolatos megnyilatkozások.
3. A párttaglétnek, a párttagok saját szerepének, jelentőségének, valamint a pártdemokráciának a megítélése.
4. A tagdíj kérdése.

²⁹ Erre vonatkozóan jó példa a Somogy és Tolna megyei jelentés, illetve a Néphadsereg beszámolója. Összegzés a párttagsági könyvek cseréjét megelőző egyéni beszélgetések politikai tapasztalatairól. (1988. március 31.) MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ó. e. 133.; 1988. március 31. 143.; Jelentés a párttagsági könyvek cseréjével kapcsolatos beszélgetések főbb tapasztalatairól. (1988. április 5.) MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ó. e. 198., 199.

³⁰ A tagkönyvcserre tapasztalatairól. Tájékoztató a Központi Bizottság 1988. szeptember 27-i ülésén. *Pártélet*, 1988/11. 28.

³¹ Lásd BEREZC János: Milyenek láttam Kádárt? *Rubicon*, 2000/7–8. 74.

5. A párt és az egyházak, a párt és a vallás viszonya.
6. A hivatalos ideológia és a megtapasztalt valóság viszonya.
7. A reformintézkedésekkel és az ezekkel járó társadalmi, gazdasági változásokkal kapcsolatos reflexiók.
8. A nemzetközi helyzet, a külpolitika megítélése.

A továbbiakban az egyes jelentések fenti témakörök szerinti legjellemzőbb megnyilatkozásait veszem sorra.

Elsőként a párt vezető szerepével, a társadalomra gyakorolt vonzerejével, a pártegyeséggel kapcsolatos véleményekből lássunk néhányat:

„A párttagok nagy része a párt helyzetét romlónak, befolyását csökkenőnek érzi. Hátterbe szorult a párt vezető szerepe, csökkent a tekintélye – mondják.”³²

„Egyes társadalmi hatások: áremelés, infláció, vagyonok koncentrációja, a teljesítményelvet nélkülöző differenciált bérezés nem segíti a pártegyeséget.”³³

„A tagfelvételi munkát nehezíti a társadalmi-gazdasági helyzet. Nem vonzó a párt a fiatalok és a munkások körében.”³⁴

Van ahol még keményebben, egyértelműbben fogalmaztak:

„A párt vezető szerepe megszűnt, csak deklarált.”³⁵

Összegezve: általános vélemény volt a tagság körében, hogy csökkent a párt vezető szerepe, tekintélye. Ezzel együtt gyengült a párt iránti bizalom is, sőt a társadalomban felhalmozódott ellentmondásokért is döntően a párt felső vezetését, testületeit tartották felelősnek.

Hasonló véleményt fejeznek ki a párt és az ország vezetésével kapcsolatos következő megnyilatkozások:

„... a felső szintű pártvezetés elszakadt a párttagságtól. A párttagok nem érzik, hogy ők a politika alakítói, tőlük csak a végrehajtást várják...”

„Ha egy munkás selejtet termel, azt szankcionálják – joggal. Ha egy magas szintű vezető nem jól oldja meg feladatát, az legfeljebb más, de hasonló szintű beosztásba kerül.”³⁶

³² Az egyéni beszélgetéseket összegező taggyűlések tapasztalatai, a felsőbb pártszerveknek szóló javaslatok. (1988. március 29.) MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ó. e. 172.

³³ Tájékoztató jelentés a tagkönyvcserét megelőző beszélgetések Fejér megyei tapasztalatairól. (1988. március 28.) MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ó. e. 163.

³⁴ A párttagsági könyvek cseréjével kapcsolatos egyéni elbeszélgetések megyei tapasztalatai. (1988. március 31.) MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ó. e. 183.

³⁵ MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ó. e. 221.

³⁶ Mindkét idézet lelőhelye MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ó. e. 182.

„A felsőbb párt-, állami, társadalmi és tömegszervezetek nem törődnek a dolgozó tömegek gondjaival, azokat nem érzik át.”³⁷

„A felső szintű vezetők egymás között cserélik a funkciókat, a körforgásnak csak a nyugdíj vet véget. A jelenlegi központi vezetéssel nem látják biztosítottnak a kibontakozást.”³⁸

„Többen nyilatkoztak úgy, hogy amíg a politikai, állami vezetésben nem lesznek radikális és gyors változások, nem tartják biztosítottnak a program következetes végrehajtását. A párt-, állami és gazdasági területeken nagyobb lehetőségeket kellene biztosítani a dinamikus, a követelményeknek megfelelő fiatalok vezetővé válásához.”³⁹

Az egyszerű emberek tömegétől oly távol álló párt- és állami vezetést tehát többnyire alkalmatlannak tartották az új kihívások leküzdésére, egyértelműen váltást és fiatalítást, egyúttal valóban felelős vezetőket óhajtottak.

Ezen túlmenően a saját befolyásuk növekedését, a politikai döntéshozatalba való érdemi beleszólásuk lehetőségét is szeretnék volna elérni, amit a párttagléttel, saját szerepükkel, jelentőségükkel, valamint a pártdemokrácia megítélésével kapcsolatos alábbi idézetek is világosan kifejeznek:

„Vonják be a tagságot a döntések előkészítésébe. Az így hozott döntéseket a párttagság jobban magáénak vallaná.”

„...szükségesnek tartják az olyan gyakorlat megváltoztatását, amely csak a határozatok végrehajtására, a bekövetkezett események magyarázatára készíti az alapszervezeti tagságot, de a politikaformálás, a döntéselőkészítés folyamatába nem vonja be.”

„A párt központi szervei többször kérik közvetlenül a tagság véleményét.”

„A pártdemokrácia olyan, hogy az apparátusok döntenek, a felelőséget, a hibák súlyát a párttagság viseli.”⁴⁰

A sokat hangoztatott pártdemokráciát tehát a tagság valódi befolyásának hiányában nem tartották valóban működő dolognak. Ennél is súlyosabb probléma volt talán, hogy a „hitükben” amúgy is megrendült

³⁷ MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ó. e. 221.

³⁸ Jelentés a párttagsági könyvek cseréjének előkészítéséről, a párttagok észrevételeiről, javaslatairól. (1988. április 5.) MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ó. e. 231.

³⁹ MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ó. e. 145.

⁴⁰ Az idézetek lelőhelye MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ó. e. 146., 206., 231., 221.

párttagok egyúttal kívülről érkező támadásokkal is szembesültek, ami további zavarokhoz vezetett soraikban:

„A párttagoknak fel kell vállalniuk a pártonkívüliek fokozódó »elleneséges« megnyilvánulásai-való vitatkozást, a szélsőségek visszautasítását. Azonban a párttagok egy része ezt nem tudja, vagy nem akarja vállalni.”⁴¹

„Emelkedett azok száma, akik a valóságot szembesítve a korábban tanultakkal elbizonytalanodtak, gyengült a párt politikájába vetett hitük és nem vállalják a politika melletti nyílt kiállást... tapasztalható bizonyos fásultság és közömbösség a párttagságon belül: »minek szóljak, úgysem változik semmi«... többen úgy érzik, hátrányuk származik abból, hogy tagjai a pártnak, sok kritikát, megjegyzést kapnak a jelenleg kialakult helyzetért.”

Végül az e témakörben elhangzott legélesebb megjegyzés:

„A kialakult helyzetért kizárólagosan a párt felelős. A párttagoknak napjainkban csak szégyenkezés az osztályrésze.”⁴²

Kicsit hétköznapiabb a tagdíj kérdése, de miután zsebbe vágó probléma, ezért rendkívül nagy, saját jelentőségén túlmutató hangsúlyt kapott a megnyilatkozásokban – sőt az egyszerű párttagok körében teljes egyöntetűséggel. Minden megnyilatkozás magasnak tartotta a tagdíjat, amely nem igazodott a kereseti viszonyok változásához. Egyesek tájékoztatást kértek a befolyt tagdíjak felhasználásáról,⁴³ míg mások tudni vélték: „A magas párttagdíjak oka az apparátus nagy létszáma, kiemelt bérezése, kivételes helyzete.”⁴⁴

A párt és az egyházak, a párt és a vallás viszonyára vonatkozó megnyilatkozások nem szerepelnek nagy hangsúllyal a beszámolóokban. Nyilván azért, mert a vallás visszaszorult a magánszférába. Véleményem szerint azonban ez a téma sem kerülhető meg.

Ami megjelent, az viszont inkább egyházellenesnek hatott, mint például: „Egyetértenek az állam és az egyház rendezett viszonyával, de többen úgy látják, hogy a tömegkommunikációban a szükségesnél nagyobb teret kap a vallásos ideológia.” Néhány megnyilatkozás szerint pedig egyenesen

⁴¹ Tájékoztató a beszámoló taggyűlések tapasztalatairól. (1988 március 29.) MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ó. e. 155.

⁴² Az idézetek lelőhelye MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ó. e. 173., 175., 221.

⁴³ MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ó. e. 164.

⁴⁴ MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ó. e. 222.

„a tevékenységi tér határozottabb megvonásával kell fellépni a más világnézetet vallókkal szemben”.⁴⁵ Ez nyilvánvalóan nem volt általános a párttagság körében, csak a jelentések egyszerűsítették le, vagy a beszélgetéseken nem mertek nyíltan fogalmazni a dolgokat. Ellentmond ugyanis ezeknek a megnyilvánulásoknak, hogy – mint később látni fogjuk – a pártból kiépve jó néhányan éppen a vallásosságukkal indokolták eljárásukat.⁴⁶

A jelentések alapján az egyház és a vallás kérdésénél lényegesen erőteljesebben és nagyobb számban nyilvánult meg a hivatalos ideológia és a valóság diszcrepanciája. Jól kifejezik ezt az alábbiak:

„A szocializmus építésének jelenlegi szakaszára nincs érvényes ideológia. Egyesek szerint a párt ideológiája megrekedt a 60-as évek szintjén, a tanultakat nem tudják összeegyeztetni a társadalmi-gazdasági életben tapasztaltakkal.”

„[A] tanult tételek egy részét a társadalmi valóság, a ma helyzete nem igazolja vissza, és ettől ideológiai zavar keletkezik. Válságba jutott, és hitelt veszítette a szocializmuskép, és még nincs határozott szocialista jövőkép.”

„Sokan ellentmondást látnak a marxizmus–leninizmus eszméi és a napi politikai gyakorlat között... Sokan kapitalizálódásként, a szocialista elvek feladásaként fogják fel a korábban másként értelmezett, a jövőben – új tartalommal – fenntartani kívánt értékeinket.”

„Véleményük alapján erős az ideológiai elbizonytalanodás a párton belül is. Ellentmondást látnak a szocialista (lenini–marxi) elvek és a megvalósuló gyakorlat között (munkanélküliség, csőd, kötvény, vállalkozás, tulajdonviszonyok). Úgy érzik, hogy elhalványultak a rendszerünkhöz kötődő morális elvek és értékek.”

„A tagság döntő többsége a hagyományos szocializmusképet kérte számon. Sokan nem értették, hogy a jelenlegi reformtervek mennyire egyeztethetőek a szocializmussal...”⁴⁷

Egyértelmű tehát, hogy a párttagság világosan érzékelte a kirívó ellentétet a valós viszonyok, valamint a tanult és még mindig hangoztatott elvek, eszmék között. Ez az antagonizmus csak egyre nőtt, ami nem meglepő, hiszen a gazdaságban gyakorlatilag már ekkor kezdetét vette a rendszer-

⁴⁵ Uo. 221., 222.

⁴⁶ Lásd Tájékoztató jelentés a Politikai Bizottságnak a tagkönyvcserre előkészítését és az 1987. évi munkát tárgyaló beszámoló taggyűlések tapasztalatairól. (1988. április 8.) MOL M-KS 288. f. 21/1988/1. ó. e. 254.

⁴⁷ Az idézetek lelőhelye sorrendben MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ó. e. 146., 137., 173–174., 216., 231.

váltás a piacgazdaságra való fokozatos áttéréssel, ami, bármennyire próbálták is, természetesen nem volt összeegyeztethető az addigi ideológiával. Ezzel kapcsolatos véleményüket egyesek még markánsabban kifejezték: „A KB 1987. július 2-i állásfoglalása⁴⁸ óta nem történt semmilyen előrelépés. A belpolitikában jobbrtolódás tapasztalható, talán már nem is szocializmust építünk, nincs jövőképünk. Bérbe adjuk az országot a nyugatiaknak, illetve irányukba szolgalelkűséget tanúsítunk.”

A politikai elégedetlenség mellett természetesen élesen bírálták a reformintézkedések és a társadalmi, gazdasági változások hatásait is:

„Általános tapasztalat, hogy az időközben bevezetett intézkedések (adóreform, központi támogatások csökkentése, megvonása, áremelkedések stb.) hatásai több párttag esetében elbizonytalanodást, elkeseredettséget is okoztak.”

„Az életszínvonal csökkenése, az árak emelkedése váltotta ki a legtöbb kritikus és szélsőséges véleményt... Bírálták az új adórendszert, a növekvő árakat, a készülő nyugdíjtörvényt, a magántulajdonon alapuló termelés, szolgáltatás bővülését.”

A túlnyomóan kritikus hangvételű megnyilatkozások mellett azonban találni példát optimista kijelentésre is:

„A jelenlegi helyzet alapvető és gyors változását várják a Központi Bizottság 1987. július 2-i határozatától,⁴⁹ a kormány kibontakozási programjától. A párttagság többségében bizakodó.”

Lehetséges persze, hogy ez a megállapítás csupán a jelentést összeállítók kötelező optimizmusát tükrözi, hiszen a beszámolók és a politikai helyzet ismeretében az utolsó állítás nyilvánvalóan nem felelt meg a valóságnak.

A vélemények megoszlottak a politikai és a gazdasági reformok folytatásáról is; egyesek a továbbfejlesztésre ösztönöztek:

⁴⁸ Az MSZMP Központi Bizottságának állásfoglalása a gazdasági-társadalmi kibontakozás programjáról (1987. július 2.). – A KB már az 1986. novemberi ülésén elhatározta a gazdasági-társadalmi kibontakozási program kidolgozását, ami gyakorlatilag az addigi gazdaságpolitika kudarcának beismerését jelentette. Az ennek nyomán készült tervszöveggel kapcsolatban az 1987. júliusi KB-ülésen foglaltak állást. Úgy döntöttek, hogy a politikai intézményrendszer korszerűsítésével egybekötve, a világgazdasági folyamatok, a piaci törvények és a versenyképesség szem előtt tartásával széles körű gazdasági reformfolyamatot indítanak meg. Részletesen lásd *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1985–1989.* I. m. 352–360.

⁴⁹ MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ő. e. 216.

„Szűnjön meg az állami és pártszervek munkája közötti átfedés. A párt elvi-politikai eszközökkel végezze irányító, ellenőrző munkáját.”

„[A párt] vonuljon ki teljesen a [gazdaságból].”

A demokratikus megoldásokat szorgalmazók mellett erőteljesen balos, retrográd kijelentésekre is találni példát:

„A gazdaságot diktatórikusabb, operatívabb beavatkozással vezérelje a párt [...] Az állami és pártirányítás kerüljön egy kézbe.”⁵⁰

A belpolitikáról a nemzetközi helyzet megítélésére áttérve a jelentések általánosan elismerték, hogy a nemzetközi politika kérdései másodlagosak voltak a beszélgetések során; ugyanakkor leszögezték, hogy élénken foglalkoztatták a párttagságot a nagy léptékű világpolitikai változások, különösen a Szovjetunióban meghirdetett radikális reformok, amelyek sikeréhez nagy reményeket fűztek.⁵¹

A beszámolókból hangsúlyosan szereplő kérdések közül szólni kell még két témáról: az 1956-os eseményekről, valamint a Kádár János személyéről elhangzottakról. Ezek korántsem kerültek olyan gyakran szóba, mint az előbbieket, mivel rendkívül kényes, a rendszer lényegét érintő, gyakorlatilag érinthetetlen kérdések voltak. Így többnyire csak finom, általános utalások hangzottak el, illetve ha konkrétan szóba is kerültek, a jelentések döntően elhallgatták ezeket. Így 56-tal kapcsolatosan csak két helyen találni finom utalást, Kádárra pedig csak egy jelentésben utalnak.

A Zala megyei jelentés piszkozatváltozatában találni egy mondatot: „Zavarokat okoznak a közelmúlt történelmének tisztázatlan kérdései.”⁵² A végleges változathoz ez már kimaradt. Így a felterjesztett jelentésekben csak a Heves megyeiben található egy ’56-tal, pontosabban Nagy Imrével kapcsolatos kitétel, amely szerint: „Nem értik a történelmi személyek szerepének megnyilvánuló újraértékelését.”⁵³

A politikai vezetés általános bírálatát, mint láttuk, nem hallgatták el a jelentések, a rendszer első emberére vonatkozó kritikai megjegyzést azonban csak az egyébként is a szokásosnál bátrabban fogalmazó, szókimondóbb baranyai jelentés idézett – persze szigorúan az általánostól eltérő, egyedi és szélsőséges vélemények kategóriájába sorolva azt az álláspontot, miszerint „Kádár elvtársat idős korára való tekintettel fel kell

⁵⁰ Az idézetek lelőhelye sorrendben MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ő. e. 221., 143., 143., 171., 187., 221., 221.

⁵¹ MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ő. e. 187.

⁵² Lásd A Zala megyei párt-végrehajtóbizottság jelentése a pártegység helyzetéről a tagkönyvcserre során lefolytatott előkészítő beszélgetések alapján. (1988. április 18.) MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ő. e. 245.

⁵³ MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ő. e. 216.

menteni főtítkári funkciójából”.⁵⁴ Ez a probléma tehát nemcsak a *Társadalmi szerződés* című dokumentum ellenzéki szerzőiben, valamint a Kádár helyére ácsingózó felső vezetőkben merült fel, hanem az egyszerű párttagok soraiban is. Természetesen a párttagok véleménye ebben a kérdésben is nagyon megoszlott.

Általánosságban a társadalmi rétegekre a jelentések értékelése alapján, a következők jellemzők, bár többször találni ellentétes példákat is. Az idősebbek körében gyakoribb volt a bizonytalanság az ideológiai kérdésekben, és erősebb a régi szocializmusfelfogáshoz, eszményekhez való ragaszkodás, az új dolgokkal szembeni fenntartás. A fiatalok körében viszont nagyobb kiábrándultság, türelmetlenség volt tapasztalható, valamint erősebben csökkent a párt iránti bizalom. A nyugdíjasok, a fiatal felnőttek, az alacsony keresetűek, a nagycsaládosok körében gyakoriak voltak az elkeseredett megnyilatkozások. A munkások általában keményebben fogalmaztak, a társadalmi-gazdasági nehézségekért elsősorban a vezetést hibáztatták, saját magukat nem érezték felelősnek. A szövetkezeti parasztság inkább bizakodó volt. Az értelmiség körében ugyanakkor terjedt a marxizmus-leninizmus bírálata, sőt felvetették a többpártrendszer célszerűségét. Más beszámoló szerint viszont a párttag értelmiség a tudományos kutatás, az oktatás és a műszaki fejlesztés anyagi feltételeinek csökkenése, valamint a kvalifikált és a szellemi munka leértékelődése ellenére erősen kötődött a párthoz, egyes értelmiségi csoportok pedig közeledtek hozzá.⁵⁵ Az ipari üzemek vezetőit a gazdaság irányításának ellentmondásai foglalkoztatták, és sürgették a gazdaságirányítás korszerűsítését. A tanácsokban, az igazság- és az oktatásügyben, helyenként a fegyveres testületekben dolgozók is az átlagosnál élesebben, keményebben mondtak véleményt a párt vezető szerepéről, vezetőiről, a társadalom negatív jelenségeiről, ideológiai állapotáról.

A társadalmi és életkori rétegzettség mellett feltétlenül meg kell említeni, hogy bármily különös, de ideológiai szempontból is tagoltság jellemezte az MSZMP-t, amelyben a bal- és a jobboldali orientációval jellemezhető és az ideológiailag valójában el nem kötelezettek egyaránt megtalálhatók voltak.⁵⁶

Így nem meglepő, hogy bal- és jobboldalról érkező kritikák egyaránt előfordulnak a beszámolóokban, bár inkább a balos megnyilvánulások

⁵⁴ MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ó. e. 233.

⁵⁵ MOL M-KS 288. f. 21/1988/42. ó. e. 247.

⁵⁶ Erre vonatkozóan lásd GAZSÓ Ferenc: Volt egyszer egy állampárt. *Társadalmi Szemle*, 1996/11. 5.

dominálnak; ez valószínűleg a jelentések összeállítóinak is köszönhető, akik a jobboldali kritikákat szívesebben mellőzték, és beszámolóikban a bíráló megjegyzések ellenére gyakran a következő vagy ehhez hasonló tartalmú, optimista hangvételű kijelentést tették: „A tagkönyvcserre során a tagság túlnyomó többsége a bonyolultabb és nehezebb társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok között is a párthoz tartozás mellett foglalt állást.”⁵⁷ Pedig, mint láttuk, az elhangzott vélemények világosan jelezték, hogy a párt és az általa folytatott politika fokozatosan szembekerült tagjai jó részének elvárásaival és meggyőződésével, ami megindította az MSZMP-től való elfordulásukat és ezzel együtt a párt lassú bomlását.

*

Mindezt egyértelműen bizonyította a párt taglétszámának alakulásában beállt drámai változás is. Korábban már említettem, hogy 1987-től, a tagkönyvcserre időszakától e tekintetben is fordulat állt be, és a növekedést csökkenés váltotta fel, ami 1988 első félévében még tovább erősödött. Egyrészt 1987 azonos időszakához képest több mint 50%-kal csökkent a tagfelvételek száma,⁵⁸ másrészt viszont sokkal többen léptek ki a pártból, mint korábban.

A hivatalos adatok szerint a pártból 1987. október 1-je és 1988. június 30-a között, tehát a tagkönyvcserre időszakában 73 097 fő, a tagság 8,3%-a került ki.⁵⁹ A folyamat jelentőségét jól érzékelteti, hogy a legutóbbi tagkönyvcserre során, 1976-ban mindössze 381 fő, 0,05% volt a csökkenés.⁶⁰

A párttagság megszűnésének négy formája lehetett: kilépés, törlés, kizárás, elhalálozás. Legnagyobb arányú a kilépés volt: 53 568 fő (73,3%). Töröltek 10 901 tagot (14,9%). Elhalt 7825 (10,7%); végül kizártak 803-at (1,1%).⁶¹

A beszélgetések során 46 225 párttag kikerülése került szóba, de végül ez a szám 65 272-re emelkedett. A PTO tájékoztatója szerint az emelkedés okát a pártértekezlet előtt kialakult társadalmi közhangulat, a tagdíjak körüli viták és a megnövekedett gazdasági terhek, az áremel-

⁵⁷ A tagkönyvcserre tapasztalatairól. I. m. 29.

⁵⁸ Tények és adatok a tagkönyvcserre tapasztalatairól. I. m., 3. A taglétszám csökkenése nyilvánvalóan súlyos probléma volt a pártvezetés számára, amit az is jelez, hogy minden jelentés foglalkozott vele.

⁵⁹ Tájékoztató a kikerültekről. MOL M-KS 288. f. 21/1988/1. ő. e. 158.

⁶⁰ Tények és adatok a tagkönyvcserre tapasztalatairól. I. m., 3.

⁶¹ Tájékoztató a kikerültekről. MOL M-KS 288. f. 21/1988/1. ő. e. 158–159.

kedések eredményezték.⁶² Ez csak részben volt így. A legtöbben minden bizonnyal nem hirtelen elhatározásból hagyták el a pártot, hanem már hosszabb ideje érlelődött a döntésük, csak ezt a tagkönyvcserre során zajló beszélgetéseken még nem merték vagy nem akkor akarták kimondani.

A kikerültek társadalmi összetételét vizsgálva a következő adatokat kapjuk. A kilépők 50,4%-a az aktív munkásokhoz és a parasztokhoz, 24%-a a szellemi illetve egyéb foglalkozásúakhoz tartozott, végül 25,6%-ot tett ki a nyugdíjasok aránya. A belépés idejét vizsgálva a kilépők túlnyomó többségének (46,1%) párttagsága 1957 és 1980 közöttre datálódik, de nem jelentéktelen az 1957 előtt belépettek száma sem, tehát azoké, akik már az MDP-nek vagy elődpártjainak is tagjai voltak (15,1%), illetve 1980 után csatlakoztak (18,8%). A töröltek 58,3%-a munkás és paraszt, 23,6%-a szellemi és egyéb aktív foglalkozású, 18,1%-a nyugdíjas volt. Többségüket (54,9%) az átjelentkezési kötelezettség elmulasztása, 22,1%-ukat a tagdíjfizetés elmaradása, illetve 21,1%-ukat a szervezeti élet elhanyagolása miatt törölték. A kizártak pontos összetételét a jelentés nem részletezi, csupán annyit mond, hogy közöttük a munkások és a parasztok aránya megközelíti az 50%-ot.⁶³

Összegezve: a párttagság összetétele a tagkönyvcserre kezdetéhez, az 1987. október 1-jei állapothoz képest a tagkönyvcserre lezárásának idejére – a kikerülteket és az elhaltakat is figyelembe véve – a következőképpen módosult.

A munkásosztályhoz tartozók aránya 42%-ról 40,2%-ra, a parasztoké 7,5%-ról 7,2%-ra, az egyéb foglalkozásúaké 2%-ról 1,9%-ra csökkent, míg a szellemi foglalkozásúaké 43%-ról 44,7%-ra, a fegyveres szolgálatok tagjaié 5,5%-ról 6%-ra emelkedett.⁶⁴

Noha nem beszélhetünk a párt összetételének jelentős módosulásáról, az nyilvánvaló, hogy az MSZMP immár nemcsak gyakorlati politikáját, hanem összetételét tekintve sem volt munkáspártnak tekinthető. Ez a tagság előtt is egyre világosabbá vált, amint megnyilatkozásaiból is kitűnt. Így nem meglepő, hogy a párttag munkások és a parasztok közül igen sokan kilépésükkel érzékeltették szembefordulásukat. Ezzel szemben az értelmiségnek a párt hivatalos irányvonalával szemben álló csoportja a kilépés helyett inkább a párton belül maradván próbálta elképzeléseit megvalósítani és valódi reformokra kényszeríteni az MSZMP-t.

⁶² Uo. 158.

⁶³ Uo. 158–159.

⁶⁴ Uo.

A kikerültekhez visszatérve: legjelentősebb és legfontosabb csoportjukat kétségkívül a párttal való szakítást nyíltan vállaló kilépők alkották. Az ő véleményükre, azaz arra, hogy immár eltávolodtak az MSZMP-től, a kilépések indokából következtethetünk, jóllehet ez sem mindig őszinte, és nem mindig fejezi ki a kilépés valódi okát. Egyesekre még mindig hatottak a régi beidegződések, esetleges félelmek a retorzióktól, ezért elfogadhatóbb ürügyet próbáltak találni kilépésükhöz, vagy egyáltalán nem is indokolták. Jellemző, hogy a kilépők közel fele (44,9%) tartozott ez utóbbiakhoz, több mint harmaduk (36,5%) betegségre vagy családi okokra hivatkozott, és mindössze 10,6% vállalta indoklásában is, hogy nem ért egyet a párt politikájával vagy annak helyi végrehajtásával. Az arányok persze nyilvánvalóan nem tükrözték a valós viszonyokat; még a hivatalos jelentés is elismerte, hogy a nem indoklók között is nagymértékű volt az akkori politikát ellenzők száma. Egy másik, a Politikai Bizottság számára készített jelentés szerint a kilépések több oka is lehetett: a betegségre és családi okra való hivatkozás mellett nőtt azoknak a száma, akik sokallták a tagdíjat, vallásosak voltak vagy egyéni sérelmekre hivatkoztak.⁶⁵

A törlések és a kilépések okainak pontos arányáról az alábbi adatok (1. és 2. táblázat) adnak áttekintést:

Ha a párttagok számának csökkenését a főváros, a megyék, valamint a Magyar Néphadsereg, a Határőrség, a Belügyminisztérium és a Kül-

1. táblázat. Kimutatás a pártból töröltek számáról és indok szerinti megoszlásáról a tagkönyvcseré időszakában. (1987. 10. 01.–1988. 06. 30.)

A törlés indokai	Töröltek	
	Fő	%
Szervezeti élet elhanyagolása	2 299	21,1
Tagdíjfizetési köt. elmulasztása	2 408	22,1
Átjel.-i köt. elmulasztása	5 981	54,9
Kivándorlás	35	0,3
Egyéb	178	1,6
Összesen törölve	10 901	100,0

Forrás: Tájékoztató a kikerültekről. MOL M-KS 288. f. 21/1988/1. ő. e. 162.

⁶⁵ Uo. 158–159.; MOL M-KS 288. f. 21/1988/1. ő. e. 254.

2. táblázat. Kimutatás a pártból kilépettek számáról és indok szerinti megoszlásáról a tagkönyvcseré időszakában. (1987. 10. 01.–1988. 06. 30.)

A törlés indokai	Kilépettek	
	Fő	%
Szervezeti élet elhanyagolása	2 299	21,1
Nem ért egyet a párt politikájával	5 189	9,7
Nem ért egyet a pártpol. helyi végrehajtásával	513	0,9
Tagdíjat sokallja	1 894	3,5
Beteg	13 449	25,1
Családi ok	6 081	11,4
Vallásosság	380	0,7
Egyéni sérelem	1 970	3,7
Kivándorlás	40	0,1
Egyéb (vagy nem indokolt)	24 052	44,9
Összesen kilépett	53 568	100,0

Forrás: Tájékoztató a kikerültekről. MOL M-KS 288. f. 21/1988/1. ó. e. 162.

ügyminisztérium pártszervezeteinél vizsgáljuk, a következő eredményeket kapjuk (3. és 4. táblázat):

A legtöbben Pest megyében és a fővárosban léptek ki a pártból (12,25 és 9,96%). Ennek oka nyilvánvalóan a központi helyzetből, illetve abból fakadt, hogy itt a társadalmi és gazdasági változásokat fokozottabban érzékelhették az emberek. Kiemelkedően magas volt a kikerülők aránya még Baranya, Komárom, Somogy és Tolna megyében is.

Az országos 8,3%-os átlagnál kisebb arányú volt viszont a párttagság megszűnése Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Fejér, Győr-Sopron, Hajdú-Bihar, Heves, Nógrád, Szabolcs-Szatmár, Szolnok és Vas megyében. Semmiképpen sem meglepő, hogy a legalacsonyabb átlagot a rendszer tartóoszlopai közé számító rendvédelmi szervek, valamint a két stratégiai fontosságú minisztérium, a belügy és a külügy pártszervezetei tudták felmutatni.

*

A kilépőknek a párthoz való viszonyát segít megvilágítani harminc kilépő rendelkezésre álló nyilatkozata. A PTO egy 1988-as anyaga ugyanis jó néhányat bemutat a kilépők jellemző indokai közül.⁶⁶ A szám elsöre

⁶⁶ A párt politikájával vagy annak helyi végrehajtásával egyet nem értő kilépők néhány jellemző indoka. MOL M-KS 288. f. 21/1988/1. ó. e. 151–157.

3. táblázat. Kimutatás a pártból kikerültekről a tagkönyvcseré időszakában (1987. 10. 01.–1988. 06. 30.) megyei bontásban

	Kizárt (fő)	Törölt (fő)	Kilépett (fő)	Meghalt (fő)	Összesen (fő)
Budapest	219	3 842	16 097	2154	22 312
Baranya	26	354	2 039	280	2 699
Bács-Kiskun	35	457	2 196	307	2 995
Békés	26	307	1 749	352	2 434
Borsod-Abaúj-Zemplén	36	768	3 664	583	5 051
Csongrád	42	295	1 934	361	2 632
Fejér	31	258	1 589	239	2 117
Győr-Sopron	38	313	1 956	274	2 581
Hajdú-Bihar	24	437	2 342	355	3 158
Heves	21	202	1 319	223	1 765
Komárom	36	457	1 661	256	2 410
Nógrád	14	289	926	210	1 439
Pest	35	1 055	4 320	524	5 934
Somogy	31	311	1 984	221	2 546
Szabolcs-Szatmár	28	317	1 924	318	2 587
Szolnok	33	227	2 122	347	2 729
Tolna	17	155	1 222	146	1 540
Vas	15	141	964	174	1 294
Veszprém	13	284	1 548	224	2 069
Zala	15	213	1 499	189	1 916
Magyar Néphadsereg	45	130	385	59	619
Határőrség	9	26	30	4	69
Belügyminisztérium	8	31	41	15	95
Külügyminisztérium	6	32	58	10	106
Összesen	803	10 901	53 568	7825	73 097

Forrás: Tájékoztató a kikerültekről. MOL M-KS 288. f. 21/1988/1. ő. e. 164.

kicsinek tűnik; de miután a dokumentum címe alapján valószínűsíthető, hogy szelektív gyűjtés eredménye, így ezek a megnyilatkozások minden bizonnyal nem csupán harminc ember elszigetelt véleményét mutatták, hanem nyilvánvalóan más kilépők által is széles körben megfogalmazott felvetéseket, általános problémákat jelenítettek meg. Ezek alapján tehát többé-kevésbé valós képet alkothatunk a kilépések okai-

4. táblázat. A tagkönyvcseré időszakában kikerültek és kiléptettek aránya a tagkönyvcseré kezdetéhez képest, megyei bontásban

	Párt tagság létszáma 1987. 10. 01. (fő)	Kilépett 1987. 10. 01.–1988. 06. 30. között (fő)	A kiléptettek aránya az 1987. 10. 01-jei taglétszámhoz képest (%)	Kikerült 1987. 10. 01.–1988. 06. 30. között (fő)	A kikerültek aránya az 1987. 10. 01-jei taglétszámhoz képest (%)
Budapest	224 108	16 097	7,18	22 312	9,96
Baranya	29 700	2 039	6,87	2 699	9,09
Bács-Kiskun	33 356	2 196	6,58	2 995	8,98
Békés	35 888	1 749	4,87	2 434	6,78
Borsod-Abaúj-Zemplén	68 305	3 664	5,36	5 051	7,39
Csongrád	37 319	1 934	5,18	2 632	7,05
Fejér	27 034	1 589	5,88	2 117	7,83
Győr-Sopron	32 331	1 956	6,05	2 581	7,98
Hajdú-Bihar	40 012	2 342	5,85	3 158	7,89
Heves	26 018	1 319	5,07	1 765	6,78
Komárom	24 591	1 661	6,75	2 410	9,8
Nógrád	22 066	926	4,2	1 439	6,52
Pest	48 423	4 320	8,92	5 934	12,25
Somogy	26 571	1 984	7,47	2 546	9,58
Szabolcs-Szatmár	34 149	1 924	5,63	2 587	7,58
Szolnok	40 568	2 122	5,23	2 729	6,73
Tolna	16 762	1 222	7,29	1 540	9,19
Vas	19 593	964	4,92	1 294	6,6
Veszprém	25 456	1 548	6,08	2 069	8,13
Zala	21 711	1 499	6,9	1 916	8,83
Magyar Néphadsereg	28 730	385	1,34	619	2,15
Határőrség	3 623	30	0,83	69	1,9
Belügy minisztérium	7 500	41	0,55	95	1,3
Külügy-minisztérium	4 844	58	1,2	106	2,2

Forrás: Tájékoztató a kikerültekről. MOL M-KS 288. f. 21/1988/1. ó. é. 163–164.

ról, a kilépők hangulatáról, a párthoz és az akkori politikához fűződő viszonyáról.

A 30 kilépő közül 29 párttagságának a keltét ismerjük: a legrövidebb párttagsági idő 3 év, a leghosszabb viszont 43 év volt. Összességében mindössze egy fő volt 5 évnél rövidebb ideje, tíz fő 5–10 éve, további öt fő 10–20 éve, nyolc 20–30 éve, kettő 30–40 éve, három pedig 40 évnél is régebben volt az MSZMP, illetve jogelődjei tagja.

Életkorukat tekintve a legfiatalabb 27, a legidősebb 81 éves volt. Összegezve: 20–30 éves kor között ketten, 30–40 év között heten, 40–50 év között szintén heten, 50–60 év között nyolcan, végül 60 év felettek hatan voltak a vizsgált mintában.

A csoport fele tartozott az aktív munkásosztályhoz, két fő a szövetkezeti parasztsághoz, négy az aktív értelmiséghez, nyolc nyugdíjas volt, végül egy fő pedig hivatásos katona.

Az indoklások tartalmának vizsgálatakor kézenfekvő a tagkönyvcserre során lefolytatott beszélgetésekkel való összehasonlítás. Mindenekelőtt le kell azonban szögezni, hogy nem lehet, illetve nehéz minden esetben szigorúan egyértelmű kategóriákba sorolni a megnyilatkozásokat, miután többségük értelemszerűen egyszerre több, általában persze szorosan összefüggő problémát is felvet. Így egy-egy indoklás egyszerre több csoportba is beleilleszthető. Ennek tükrében a megnyilatkozásokban érintett főbb kérdések az alábbiak voltak.

A tagkönyvcserre beszélgetéseihez hasonlóan kiemelt helyen és nagy számban, a megnyilatkozások mintegy harmadában (kilencszer) hangzott el a párt vezető szerepének elvesztésére, tekintélyének megrendülésére vonatkozó megjegyzés, mint például az alábbiak:

„MSZMP elvesztette tekintélyét, irányító, vezető szerepét. Határozatai nem voltak kellően megalapozottak, az ellenőrzés elmaradt, így a végrehajtás sem sikerülhetett.

A párt munkastílusát, a kádercserék jelenlegi gyakorlatát figyelembe véve nem látom a kibontakozás lehetőségét.” (38 éves mechanikai műszerész, 1980 óta párttag.)

„Véleményem szerint a párt vezető szerepe megszűnt. A vezetők a funkciókat egymás között osztják el.” (63 éves nyugdíjas, 1947 óta párttag.)⁶⁷

A következő idézetek pedig azt mutatják, hogy a párt vezető szerepének hanyatlásával összefüggésben a pártélet színvonala is mélypontra zuhant:

⁶⁷ Az idézetek lelőhelye uo. 154., 156.

„Csalódtunk a pártban, nem áll hivatása magaslatán, nincs a párttagokkal az a törődés ami régebben volt.” (65 éves nyugdíjas és felesége.)

„A párt programját és mozgósító erejét az utóbbi években nem tartom kielégítőnek. Harcos élcsapat jellege eltörpül és gyakori a személyi érdekeket előtérbe juttató szervezeti magatartás, amely a párttagok és pártönkívüliek bizalmát megingatja;” (52 éves műszaki ellenőr, 1964 óta párttag.)

„Az elmúlt hónapokban felfedett téves vezetési elvek – melyben a pártnak is vezető szerep jutott – teljesen megingatták a bizalmamat. Értelmetlennek tartom, hogy taggyűléseken rabolják egymás idejét, mert változást nem tapasztalok.” (54 éves SZTK-ügyintéző, 1966 óta párttag.)

Végül e témakörben a legszókimondóbb a következő megnyilatkozó volt:

„A pártélet el van laposodva. Minden ember a maga hasznát hajtja, nem a közösségnek él. A vezetők sem példamutatóak, a dolgozók a pártot is hibáztatják, hogy ide jutott az ország. Párttagokra megjegyzéseket tesznek. Pártdemokrácia jelszava alatt mindenki elmondhatja a véleményét, de nem történik semmi. A pártegység erősítését csak nagyobb szigorral lehetne elérni, fentről lefelé. A mai helyzetben nem dicőség párttagnak lenni.” (37 éves diszpécser, 1980 óta párttag.)⁶⁸

A párt és az ország vezetésével kapcsolatos megnyilatkozások főleg a vezetők felelősségének és felelősségre vonásának a kérdését, illetve a felelősségre vonás hiányát feszegetik. Az indoklások több mint egyharmada utal a vezetőkbe vetett hit megrendülésére; gyakran nemcsak a vezetőknek, hanem magának a pártnak a felelősségét is hangoztatják:

„A gazdasági és társadalmi életben tapasztalható negatívumokért súlyos felelősség terheli a pártot s azokat, akik a különböző szinteken főhivatásként végeztek politikai munkát. A párt irányító szerepe minimálisra csökkent, a gazdasági életben tapasztalható szervezetlenségért, a monopolhelyzetek kihasználásáért, a manipulációkért (például az eredmények meghamisításáért, szabály- és törvénysértésekért) a helyi pártszervek és a felügyeletet ellátó pártszervek felelősek, de a felelősségre vonás elmarad, vagy túl liberálisan kezelik. Magas nyugdíjjal, felelősségre vonás nélkül lépnek le a süllyedő hajóról...” (55 éves általános iskolai tanár, 1964 óta párttag.)

⁶⁸ Az idézetek lelőhelye uo. 154., 154., 156., 152.

„Megrendült a hitem közéletünk tisztaságában, hiányolom a felelősségre vonásokat, mindennemű mulasztások esetén [...] Nem látok garanciát arra, hogy ezekben a dolgokban megnyugtató, igazságos, a becsületes emberek érdekeit szem előtt tartó változás történne.” (43 éves gyermekszakorvos, 1968 óta párttag.)

„Nem tudok egyetérteni azzal sem, hogy sikertelen vezetők – leváltásuk után – még napjainkban is másik azonos szintű pozícióba kerülnek.” (56 éves nyugdíjas katonatiszt, 1951 óta párttag.)

„A jelenlegi vezetők hibáikat elismeréssel, jobb állásokkal jutalmazták [sic!]. További felelősöket sem állítanak a plénum elé. Nem látok kiutat a párt kibontakozási programjának meghirdetése után sem.” (63 éves nyugdíjas, 1947 óta párttag.)⁶⁹

Előbbi véleményekhez kapcsolódik a gyakori kérdés: kik juttatták ide az országot? A válaszokban azonban többnyire csak a maguk – vagyis a munkásosztály – felelősségét tagadják, konkrét felelősöket nem mernek megnevezni:

„Nem a dolgozók az okai elsősorban az ország jelenlegi helyzetének kialakulásában, hosszú idő állt rendelkezésre a hibák feltárására, később történik a változás.” (34 éves csapatcsillás, 1982 óta párttag.)

„Az ország eladósodásáért nem a munkásosztály a felelős. Azért sem, hogy a vállalatok egymás után csődbe mennek.” (42 éves esztergályos, 1976 óta párttag.)⁷⁰

Párhuzamba állítható a tagkönyvcseréje alkalmával elhangzott megnyilatkozásokkal az is, hogy a megélt valóság és a hivatalos eszmék disszonanciája miatt ideológiai elbizonytalanodás tapasztalható. Jól példázza ezt a következő két idézet:

„Az ország életében és a párt politikájában bekövetkezett váltás az eddig megismert eszmék megváltozása vagy átértékelése kissé megzavarta a szocialista világrészről alkotott gondolataimat.” (30 éves férifizabó, 1982 óta párttag.)

„A párt megújuló ideológiáját és gazdasági gyakorlatát nem tudom magaménak vallani. A 25 évvel ezelőtt tanultakat a maihoz képest baloldali ideológiának tartom és ma is ezeket vallom magaménak.” (48 éves töltőállomás-kezelő, 1964 óta párttag.)⁷¹

⁶⁹ Az idézetek lelőhelye uo. 153., 153., 155., 156.

⁷⁰ Az idézetek lelőhelye uo. 151., 155.

⁷¹ Az idézetek lelőhelye uo. 154., 156.

Mint látható, egyes hithű párttagok nem tudták elfogadni a bekövetkezett gazdasági és ideológiai változásokat. Mindez a második indoklásban egyértelműen benne is van. Persze több mint valószínű, hogy sokaknál ez csak mondvacsinált magyarázat volt, miután a valós indokukat nem akarták felfedni; de az így nyilatkozók többségénél, főleg a régi párttagoknál, minden bizonnyal tényleges meghasonlásról volt szó.

Fontos témaként jelenik meg – nyilvánvalóan a munkásság és a szervezeteti parasztság köréből kikerült párttagok esetében – annak a véleménynek a kinyilvánítása, miszerint a párt eltávolodott, elfordult igazi bázisától, a munkásosztálytól. Ezt jól érzékeltetik az alábbiak is:

„A párt a munkásosztályt, illetve ahhoz való viszonyát nem kellően képviseli.” (60 éves tsz-dolgozó, 1954 óta párttag.)

„Amikor párttag lettem, a párt MSZMP volt, azóta átalakult magyar szocialista értelmiségi párttá, és a párt vezető szerepe legyengült.” (41 éves gépplakatos, 1972 óta párttag.)⁷²

Még a tagkönyvcseré során is tapasztalható volt, hogy a tagokat erősen foglalkoztatták a gazdasági, társadalmi változások; fokozottan érvényes volt ez a kilépőkre (szám szerint 16-an szóltak róluk). Ezeknek a változásoknak szerintük leginkább a munkások a vesztesei, akiknek pedig korábban állandóan azt tanították, hogy ez az ő államuk, és ők a társadalom vezető ereje:

„Sok tekintetben nem értek egyet a párt politikájával. A Szervezeti Szabályzat és az elvek szerint is a munkásosztályé a hatalom. Akkor hogy engedhetik meg, hogy esetleg több tízezer embert elbocsájtssanak. Az sem számít, hogy miből és hogyan él ezután. Főleg az én korosztályomat figyelembe véve. [...] Azt állítom, hogy a nagyüzemi munkásság, akik futószalag mellett vagy normában dolgoznak, jól végzik munkájukat, mert a fizetésük függ tőle. Ha »fent« valamit elrontanak, vagy begyűrűzik valami, minket biztatnak, hogy dolgozzunk jobban és többet.” (42 éves esztergályos, 1976 óta párttag.)

„Nem értek egyet az árak jelenlegi nagymértékű emelésével, a szolgáltatások minőségével, áraival. Nem tartom megfelelőnek sem a gazdasági, sem a politikai vezetés módszereit országos méretekben.” (50 éves aknász, 1972 óta párttag.)

„...hogyan juthatott idáig a gazdasági helyzet, vezetőink miért nem látták előre, hogy baj van, vagy lesz, ezeket a vezetői hibákat miért

⁷² Az idézetek lelőhelye uo. 157.

nekünk, az egyszerű polgároknak kell megsínylenünk.” (34 éves kotrómester, 1981 óta párttag.)

„Miért fizetnek adót azok a családok, akiknek jövedelmük a létminimum alatt van...?” (41 éves karbantartó csoportvezető, 1982 óta párttag.)

„A reformok bevezetése túlzottan radikális módon történt. Az élet színvonal rohamos és folyamatos visszaesése egyes társadalmi rétegek[nek] már a létminimumát is veszélyezteti, s ez a tendencia a szabadáras rendszerrel fokozódni fog. A szociálpolitika stagnálása, a vártnál is lassúbb ütemű előbbre lépése és még sok aggasztó, ellentmondásos intézkedés késztet arra, hogy pártonkívüliként legyek hasznos tagja szocialista hazánknak.” (32 éves általános iskolai tanár, 1985 óta párttag.)⁷³

A tagkönyvcserehez kapcsolódó beszélgetésektől eltérően a tagdíjak kérdése ezúttal nem kapott olyan nagy jelentőséget; mindössze egy indoklás utalt állandó emelésükre, ami azért is meglepő mivel ez akut probléma volt. Ezt jól érzékelteti, hogy a töröltek több mint egyötöde éppen a tagdíjfizetés elhanyagolása miatt került ki a pártból. (Lásd *1. táblázat*.)

Érdekes az is, hogy a vizsgált indoklások között nincs olyan, amelyik a párt és az egyházak, illetve a vallás viszonyát érintette volna. Noha, mint láttuk, a kilépők egy része éppen vallási okokkal magyarázta döntését, minden bizonnyal voltak ilyen jellegű megnyilvánulások, de a Párt- és Tömegszervezetek Osztályának jelentése ilyeneket mégsem tartalmaz.

Nem meglepő ugyanakkor a nemzetközi helyzet, a külpolitika megítélésével kapcsolatos megnyilatkozások teljes hiánya, hiszen külpolitikai okok nemigen késztettek kilépésre. Végül szintén nincs konkrét utalás Kádár János személyére és 1956-ra.

Megjelentek viszont új, a korábbiak során kevésbé jelentkező problémák is. Részben a gazdasági-társadalmi bajokhoz kapcsolódnak egy speciális társadalmi csoport, a nyugdíjasok megnyilatkozásai, akik meglehetősen nagy arányban léptek ki a pártból: ők adták a kilépők több mint negyedét. Indoklásukban a párt politikájának megváltozása mellett előszeretettel utaltak saját nehéz anyagi helyzetükre, arra, hogy nem foglalkoznak a problémáikkal, elhanyagolják, sorsukra hagyják őket, értéktelenné váltak a társadalom számára. Sokan hangoztatták egyéni sérelmeiket:

⁷³ Az idézetek lelőhelye uo. 155., 151., 154., 155., 152.

„Nem értek egyet a politikai határozatok sokaságával, s azzal, hogy a nyugdíjasokkal egy sem foglalkozik kellően.” (58 éves nyugdíjas mérnök, 1946 óta párttag.)

„...nincs a párttagokkal az a törődés, ami régebben volt. Addig, amíg dolgozni bírtunk, megbecsültek bennünket.” (65 éves nyugdíjas és felesége.)

„...40 évet dolgoztam a felszabadulás után, megnélkülöztem és meghiteleztem (tervkölcsön, békekölcsön) az ország újjáépítését, kilátásom, hogy a 43 éves munkámmal megszerzett nyugdíjam néhány év múlva annyit sem ér, hogy abból megéljek. Ez elkésztető és megalázó helyzet.” (63 éves nyugdíjas, 1975 óta párttag.)

„Negyvenhárom éven keresztül pedagógus voltam. A párt és az állam utasításait mindig teljesítettem (béke és tervkölcsönök jegyzése, térszek szervezése stb.). Az ifjúság nevelése volt legfőbb életcélom, s most nyugdíjas korban nem látom biztosítottnak a megélhetésemet. Az infláció, a gazdasági leépülés megrendítette bizalmamat. A jelenlegi állapotnak nem a dolgozók az okai.” (63 éves nyugdíjas, 1960 óta párttag.)⁷⁴

*

Végezetül, ha összegezzük a kilépések indokait és hátterét, elfogadjuk a KB Párt- és Tömegszervezetek Osztályának korabeli megállapítását. Eszerint a párttagság jelentős része nem talált magyarázatot arra, miért került oly nehéz helyzetbe az ország, és úgy gondolták, ezért nem ők a felelősök. Miután a párt felső vezetése a tagságot kihagyta a politika alakításából, sőt számtalan esetben még a megfelelő tájékoztatás is elmaradt, a párttagság egy része nem tartotta magára nézve erkölcsileg kötelezőnek, hogy részt vállaljon a politikai feszültségek oldásában. Különösen a nagyüzemi munkások idegenkedtek a terhek vállalásától. A korábban elért eredményeket ugyanakkor féltették. Végül ezzel együtt terjedt a közömbösség, a politikai, közéleti tevékenységtől való elfordulás.⁷⁵

A pártvezetésben kibontakozó hatalmi harc, a különböző platformok megjelenése mellett tehát a tagság széles tömegeiben is megindult az MSZMP eróziója, egységének megbomlása, amit legszembetűnőbben a taglétszám rohamos csökkenése jelzett: 1989-ben ugyanis már havonta közel tízezeren adták vissza a tagkönyvüket, aminek következtében az

⁷⁴ Az idézetek lelőhelye uo. 152., 154., 155., 156.

⁷⁵ Uo. 157.

1986 végén még több mint 880 000 fős párt létszáma 1989 októberére 725 000-re csökkent.⁷⁶

A többség, noha tagságát az MSZMP megszűnéséig fenntartotta, hitét veszítette a pártban, valamint az egykor hangoztatott eszmékben, és napi megélhetési gondjaitól elgyötörten, politikai aktivitását feladva, a felgyorsuló események passzív szemlélőjévé vált. Mindezt világosan érzékelteti az a tény, hogy a megszűnésekor még mindig óriási szervezet utódpártjának, a Magyar Szocialista Pártnak 1990 tavaszán mindössze 32 000 főnyi tagsága volt.⁷⁷ Ha tudjuk is, hogy jó néhányan az új pártok soraiba álltak,⁷⁸ nyugodtan kijelenthetjük: az egykori MSZMP tagjainak döntő többsége örökre vagy legalábbis hosszú időre kivonult a szervezett politikai életből.⁷⁹ Többségükben ugyanis joggal érezték úgy, hogy a politikának addig sem tevékeny alakítói, hanem csak egyszerű végrehajtoi, sőt nem egy esetben szenvedő alanyai voltak.

⁷⁶ Havonta tízezen hagyják el az MSZMP-t. *Népszabadság*, 1989. szeptember 4. 4.; Tagfogyatkozás. *Népszabadság*, 1989. október 4. 4.

⁷⁷ Lásd Kiss József–Kovács Éva: Adatok és tények a magyarországi többpártrendszer kialakulásáról. In: BIHARI Mihály (szerk.): *A többpártrendszer kialakulása Magyarországon, 1985–1991*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1992. 236.

⁷⁸ Jellemző azonban, hogy 1990 őszén a hat parlamenti párt (MDF, SZDSZ, FKgP, MSZP, FIDESZ, KDNP) tagjainak összlétszáma sem érte el a 200 000 főt. (Kiss József–Kovács Éva: i. m. 236.)

⁷⁹ Mindezt jól kifejezi a XIV. kongresszus utáni felmérés a volt MSZMP-tagok soraiban. Eszerint a megkérdezettek 52%-a kijelentette, hogy nem újítja meg a tagságát, 28% még nem döntött, végül mindössze 20% nyilatkozott a belépés mellett. Az átlépést nem vállalók közül a legtöbben (19%) azzal indokolták döntésüket, hogy elégük van a politikából, és a továbbiakban nem kívánnak semmilyen pártban tevékenykedni. 15% pedig a régi pártban hitt, s mivel csalódott benne, kijelentette, hogy az MSZP-ben már nem újítja meg tagságát. (Milyen párt lesz az MSZP? *Népszabadság*, 1989. november 1. 8.)